

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ DAVAMLİ İNKİŞAF STRATEGİYASININ NƏZƏRİ-POLİTOLOJİ ŞƏRTLƏRİ (AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TİMSALINDA)

İxtisas: 5902.17 – “Davamlı inkişafın idarə edilməsi”

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Ayaz Əmir oğlu Hacıyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası "Davamlı inkişafın
planlaşdırılması və idarə edilməsi" sahəsində
tədqiqatında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

siyası elmlər doktoru, professor
Ziyafət Ziya qızı Həbibova

Rəsmi opponetlər:

AMEA-nın müxbir üzvü, professor
Əminəğa Bəhmən oğlu Sadıxov

siyası elmlər doktoru, professor
Vəsilə Cümşüd qızı Hacıyeva

siyası elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Mirnazim Mirsalman oğlu Cəfərov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində yaradılmış BFD 2.30

Dissertasiya şurasının sədri:

akademik

Urxan Kazım oğlu Ələkbərov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

siyası elmlər doktoru, dosent
Sevda Ağamirzə qızı Əliyeva

Elmi seminarın sədri:

siyası elmlər doktoru, dosent
Sevil İmamverdi qızı Məmmədova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Davamlı inkişaf gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə zərər vermədən bu günün ehtiyaclarını ödəməkdən ibarətdir. O, ölkələrə sosial, iqtisadi və ekoloji problemləri ədalətli, əhatəli və güclü şəkildə həll etməyə kömək edir.

Qloballaşma davamlı inkişafa müxtəlif yollarla təsir edə bilər. Bunun müsbət və mənfi təsirləri ola bilər. Müsbət tərəfdən qloballaşma ölkələrə davamlı inkişafa nail olmaqda kömək edə bilər. Bunlardan bəzilərinə aşağıdakılar daxildir: onlara yeni texnologiyalar və biliklər əldə etməyə imkan vermək, onlara digər ölkələrlə ticarət və sərmayə qoymağa kömək etmək və onları davamlı inkişaf layihələrində birgə işləməyə həvəsləndirmək. Bununla belə, qloballaşma iqtisadi bərabərsizlik, mədəni müxtəlifliyin itirilməsi və ətraf mühitə ziyan kimi problemlər də yarada bilər. Davamlı inkişafına nail olmağa çalışarkən qloballaşmanın həm müsbət, həm də mənfi təsirləri barədə düşünmələri vacibdir.

Bu baxımdan, davamlı inkişafın təmin edilməsi müasir Azərbaycan üçün də xüsusi aktuallıq kəsb edir. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü kimi davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün üzərinə öhdəliklər götürüb. Bunlar sosial, iqtisadi və ekoloji problemləri həll etmək üçün BMT-nin dünya ölkələrinin qarşısına qoyduğu qlobal məqsədlər toplusudur. Azərbaycan davamlı inkişaf sahələrində, o cümlədən yoxsulluğun azaldılmasında və təhsilə çıxış imkanlarının artırılmasında mühüm irəliləyişlər əldə edib. Bununla belə, ölkədə hələ də neft və qaz ixracından asılılıq, hava və suyun çirklənməsi kimi ekoloji problemlər var.

Bütövlükdə, Azərbaycan neft və qaz ölkəsi olaraq, ekoloji və iqlim siyasəti həyata keçirir, davamlı inkişafı təşviq edərək vətəndaşlarının rifahını yaxşılaşdırılmasını prioritet kimi diqqət mərkəzində saxlıyır. Təsadüfi deyildir ki, COP29-un Liderlər Sammitinin açılış mərasimi zamanı öz çıxışında Prezident İlham Əliyev bu məsələlərə toxunaraq demişdir: "Azərbaycan 2030-cu ilə qədər təxminən altı gigavat gücündə Günəş, külək və hidroenerji stansiyalarının inşasını planlaşdırır. Bununla yanaşı, əlavə olaraq 10

gicavatlıq bərpa olunan enerji layihələri üçün müqavilələr və anlaşma memorandumları artıq imzalanmışdır. Ölkəmiz yaşıl enerji ixracına xüsusi diqqət yetirir və bu çərçivədə Xəzər dənizindən başlayaraq Qara dənizin dibi ilə enerji kabeli çəkilməsi kimi strateji əhəmiyyətli layihə üzərində tərəfdaşlarımızla əməkdaşlıq edir¹.

Tədqiqat mövzusu aşağıdakı səbəblərə görə xüsusi aktuallıq kəsb edir:

- Davamlı inkişaf bütün ölkələr, o cümlədən Azərbaycan üçün aktual olan mühüm qlobal çağırışdır.

- Azərbaycan neft və qazdan iqtisadi asılılıq və ekoloji problemlər də daxil olmaqla, davamlı inkişafı ilə bağlı bir çox problemlərlə üzləşən ölkədir. Qloballaşma kontekstində davamlı inkişaf strategiyasının nəzəri və siyasi şərtlərini öyrənməklə Azərbaycanın bu çağırışları necə həll edəcəyini və davamlı inkişafı necə təşviq edəcəyini daha yaxşı izah etməyə töhfə vermək mümkündür.

- Tədqiqatımızın nəticələri qloballaşma kontekstində davamlı inkişafı ilə bağlı oxşar problemlərlə üzləşən digər ölkələr üçün də uyğun və tətbiq oluna bilər. Azərbaycanda davamlı inkişaf strategiyasının şərtlərini öyrənməklə digər kontekstlərdə faydalı ola biləcək strategiya və yanaşmaları müəyyən etmək mümkündür.

- Davamlı inkişaf strategiyasının nəzəri və siyasi şərtlərinə diqqət yetirməklə, davamlı inkişafa təsir edən əsas məsələlərin və amillərin daha aydın bir şəkildə açıqlanması mümkündür. Bu, davamlı inkişaf problemləri və onların həlli yolları haqqında daha əhatəli və punktual yanaşmanı təmin edə bilər.

Bütün bunlardan əlavə, qloballaşma şəraitində davamlı inkişaf strategiyası beynəlxalq səviyyədə iqlim dəyişikliyi və ekoloji problemlərin həllinə yönəlmiş qlobal tədbirlərlə sıx əlaqəlidir. Azərbaycanın COP29-a ev sahibliyi etməsi ölkənin davamlı inkişaf məqsədlərinə sadiqliyini və bu istiqamətdə qlobal əməkdaşlıqlarda fəal iştirakını nümayiş etdirir. COP29 yalnız iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizədə deyil, həm də dayanıqlı inkişaf strategiyalarının

¹ Bakıda COP29-un Liderlər Sammitinin açılış mərasimi keçirilib: [Elektron resurs] / president.az, - 12 noyabr 2024. URL: <https://president.az/az/articles/view/67281>

formalaşdırılmasında mühüm platforma kimi çıxış edir. Bu tədbir çərçivəsində qəbul edilən qərarlar və təqdim edilən innovativ həllər Azərbaycanın ekoloji, iqtisadi və sosial sahələrdəki siyasətinə yeni impuls verə bilər. Beləliklə, COP29-un Bakıda keçirilməsi, Azərbaycanın qloballaşma prosesində dayanıqlı inkişaf strategiyasını gücləndirmək üçün unikal bir fürsət kimi qiymətləndirilir və mövzunun aktuallığını daha da artırır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəlinə, bu sahədəki əsas elmi ədəbiyyatı ingilis dilində olan ədəbiyyatlardır. Çünki “davamlı inkişaf”, insan inkişafı” və “insan kapitalı” kimi konsepsiyalar Qərbdən gələn konsepsiyalardır. Bununla belə ölkəmizdə bu sahənin ciddi tədqiqatçıları vardır. Məsələn, Akademik Urxan Ələkbərovun əsərləri Azərbaycan Respublikasında insan inkişafının öyrənilməsi üçün əsas elmi-nəzəri mənbələrdir. Müəllifin 2006-cı ildə nəşr olunmuş “Davamlı insan inkişafı” kitabında davamlı insan inkişafının mahiyyəti və perspektivlərindən bəhs edilir². Müəllifin bu mövzuda daha bir dəyərli əsəri 2013-cü ildə nəşr olunmuş “Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları” kitabıdır. Universitetlər üçün dərs vəsaiti olan bu dərslikdə davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın planlaşdırılması və idarə olunması, bu istiqamətin fənlərarası elm kimi formalaşması, əsas anlayışlar və nəzəri resurslar haqqında ətraflı məlumat verilmişdir³.

U.Ələkbərovun 2017-ci ildə nəşr olunmuş “Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə olunmasının əsasları” kitabında qeyd olunur ki, sivilizasiyanın indiki mərhələsi təsdiq edir ki, yalnız səmərəli dövlət idarəçiliyi ölkənin təhlükəsizliyini və rifahını təmin edə bilər. Azərbaycan Respublikasının uğurlu təcrübəsi buna kiçik bir sübutdur. Rifahın yüksək səviyyəsini qorumaq və ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və ekoloji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün inkişafın idarə edilməsi sahəsində bilik və bacarıqların daim yenilənməsi vacibdir⁴.

² Ələkbərov, U. Davamlı insan inkişafı / U. Ələkbərov. – Bakı: Təhsil, – 2006. – 88 səh.

³ Ələkbərov, U. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları / U. Ələkbərov. – Bakı: Təhsil, – 2013. – 222 səh.

⁴ Ələkbərov, U. Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə edilməsinin əsasları / U. Ələkbərov. – Bakı: Təhsil, – 2017. – 175 səh.

Akademik Urxan Ələkbərovun universitetlər üçün yazdığı digər dərslik “İnklüziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları” adlanır. 2018-ci ildə nəşr olunan bu kitabda bildirilir ki, dövlətin və vətəndaşların rifahını təmin edən inklüziv inkişaf müasir dövlət idarəçiliyinin əsas prioritetlərindən biridir. 2018-ci ildə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılan inklüziv inkişafın qlobal göstəricilərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, bu sahədə əldə olunan uğurlar əsasən dövlət idarəçiliyində innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə bağlıdır⁵. Müəllifin redaktoru olduğu və 2018-ci ildə nəşr olunmuş “Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli” kitabı da tədqiqatımız üçün qiymətli əsərdir. Kitabda qeyd edilir ki, dünyada qlobal çağırışlar kontekstində hər bir ölkə dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün müvafiq siyasət yeridir⁶.

Çingiz İsmayılovun “Xəzər dənizinin və sahilələri ərazilərin ekologiyası” adlı kitabı da maraqlıdır. Xəzər dənizinin və ətraf mühitin qorunması ilə bağlı əsas problemləri araşdırmaqla dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün elmi əsaslar təqdim edir. Bu əsər Xəzər dənizi regionunda ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi və təbii resurslardan səmərəli istifadənin davamlı inkişaf strategiyasına inteqrasiyası baxımından mühüm bir mənbədir⁷.

Tədqiqat mövzusu ilə bağlı S.İ.Məmmədovanın “Azərbaycan Respublikasının “ekoloji siyasəti” adlı monoqrafiyasında müasir Azərbaycan dövlətinin və bir sıra dünya dövlətlərinin davamlı inkişaf siyasəti təbliğ edilir, Azərbaycanın müsbət təcrübəsi açıqlanmışdır.

Akademik sferada aparılan tədqiqatlar arasında, Ü.Mehdiyevin “İnsan kapitalı Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafının faktoru kimi” başlıqlı dissertasiyası insan kapitalının ölkənin iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafına təsirini araşdırır. Tədqiqatda Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyalarında insan resurslarının

⁵ Ələkbərov, U. İnklüziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları / U. Ələkbərov. – Bakı: Təhsil, – 2018. – 215 səh.

⁶ Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli / müəll. Ç. İsmayılov və b.; red. U. Ələkbərov. – Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, – 2018. – 249 səh.

⁷ İsmayılov, Ç.N. Xəzər dənizinin və sahilələri ərazilərin ekologiyası / Ç.N. İsmayılov. – Bakı: Ayna Mətbu evi, – 2005. – 127 s.

rolu və əhəmiyyəti təhlil olunur⁸. M.Qubadovun "Azərbaycan Respublikasının inklüziv inkişafı: müqayisəli təhlili" başlıqlı dissertasiyası ölkədə inklüziv inkişafın konseptual əsaslarını və digər dövlətlərlə müqayisədə bu proseslərin spesifik xüsusiyyətlərini araşdırır⁹. Ş.Allahverdiyevanın "Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq humanitar əməkdaşlıqda iştirakı" başlıqlı dissertasiyası Azərbaycanın beynəlxalq humanitar siyasət sahəsindəki fəaliyyətlərini və bu əməkdaşlığın ölkənin qlobal arenadakı roluna təsirini araşdırır¹⁰.

F.Tahirinin dissertasiya işi Cənub bölgəsinin davamlı inkişaf potensialını qiymətləndirərək, bu bölgədə sosial-iqtisadi inkişafın istiqamətlərini və gələcək perspektivlərini təhlil edir¹¹. İ.Aslanovanın dissertasiya işi isə Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində makroiqtisadi tarazlığın rolu və bu tarazlığın bərqərar edilməsi yollarını araşdırır¹².

“Heydər Əliyev irsi Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası” kitabını da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Yeni Azərbaycan Partiyasının təşəbbüsü ilə yayımlanmış kitab Azərbaycanın ümummilli lideri, Yeni Azərbaycan Partiyasının qurucusu Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr olunub. Kitaba “Azərbaycanın davamlı

⁸ Mehdiyev, Ü. İnsan kapitalı Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafının faktoru kimi: siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı / Ü. Mehdiyev. – Bakı: 2022. – 26 s.

⁹ Qubadov, M. Azərbaycan Respublikasının inklüziv inkişafı: müqayisəli təhlili: siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı / M. Qubadov. – Bakı: 2024. – 28 s.

¹⁰ Allahverdiyeva, Ş. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq humanitar əməkdaşlıqda iştirakı: siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya / Ş. Allahverdiyeva. – Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Dövlət Universiteti, – 2017. – 170 s.

¹¹ Tahirli, F. Azərbaycanın Cənub bölgəsinin davamlı inkişaf potensialının qiymətləndirilməsi: siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı / F. Tahirli. – Bakı: 2024. – 22 s.

¹² Aslanova, İ. Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf şəraitində makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsi yolları: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı / İ. Aslanova. – Bakı: 2021. – 30 s.

inkişaf strategiyasında Heydər Əliyev irsi” mövzusunda konfransın materialları daxil edilmişdir¹³.

Xarici dillərdəki ədəbiyyatlardan isə Türk dilindəki mənbələr davamlı inkişaf mövzusunda geniş spektrli yanaşmaları əhatə edir. K.G. Özcan tərəfindən hazırlanmış əsərdə davamlı inkişafın uğursuzluqları və bu anlayışa qarşı tənqidi baxışlar təqdim olunaraq alternativ ekoloji yanaşmalar təklif edilir¹⁴. E. Özmehmet Türkiyədə və dünyada davamlı inkişafın yanaşmalarını müqayisəli şəkildə təhlil edir, bu sahədəki fərqli metodologiyaları ortaya qoyur¹⁵.

Rus mənbələrində davamlı inkişaf, iqtisadi təhlükəsizlik və ekoloji idarəetmə mövzuları müxtəlif aspektlərdə araşdırılmışdır. Emelyanov terrorizm və onun sosial təsirləri ilə bağlı dərin təhlil apararaq, davamlı inkişafın təhlükəsizlik aspektinə diqqət yetirir¹⁶. Safiullin isə Rusiyanın iqtisadiyyatında informasiyalaşdırmanın tendensiyalarını və onun idarəetmə proseslərinə təsirini araşdırır¹⁷. Svetaklov və Qlotina regional iqtisadi təhlükəsizliyə informasiya məkanının təsirini təhlil edərək, davamlı inkişafın iqtisadi aspektlərinə dair qiymətli elmi nəticələr təqdim etmişdir¹⁸. Bu əsərlər davamlı inkişafın müxtəlif yönlərini nəzərə alaraq nəzəri və tətbiqi baxışlar təqdim edir.

İngilis dilli mənbələr davamlı inkişafın geniş spektrini əhatə edir və bu sahədə dərin nəzəri və tətbiqi təhlillər təqdim edir. Adams və Barbier və başqalarının əsərləri ekoloji iqtisadiyyat və davamlı

¹³ Heydər Əliyev irsi Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası / Bakı: Azərbaycan. - 2006, - 783 səh.

¹⁴ Özcan, K.G. Sürdürülebilir kalkınmanın başarısızlığı, sürdürülebilir kalkınmaya eleştiriler ve hâkim çevre anlayışına alternatif yaklaşımlar / K.G. Özcan. – Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, – 2019. – 191 s.

¹⁵ Özmehmet, E. Dünyada ve Türkiyede Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları // Yaşar Üniversitesi E-Dergisi. – 2008. – Cild 3, №12. – ss. 1853-1876.

¹⁶ Емельянов, В.Н. Терроризм и преступления с праздниками терроризирования / В.Н. Емельянов. – М.: «Note bona», – 2000. – 250 с.

¹⁷ Сафиуллин, А.Р. Тенденции и особенности информатизации российской экономики // НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2013. – №1 (12). – с. 1-12.

¹⁸ Светлаков, А.Г., Глотина, И.М. Влияние информационного пространства на экономическую безопасность региона // Экономика региона. – 2018. – Т. 14, вып. 2. – с. 474-484.

inkişafın əsas konsepsiyalarını izah edərkən, Aqarval gender və yaşıl idarəçilik arasındakı əlaqələri araşdırır. Andov və başqalarının Avropa İttifaqında davamlılıq üçün həyat dövrü dəyəri anlayışını müzakirə etməsi, Buset, Brokinqton və Ponte isə qlobal cənubda yaşıl iqtisadiyyatın fərqli təcrübələrinə diqqət yetirir. Bu əsərlər davamlı inkışafın müxtəlif perspektivlərini işıqlandırır və beynəlxalq kontekstdə yeni tədqiqat istiqamətlərinə yol açır¹⁹.

Bütövlükdə mövzu ilə bağlı ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, tədqiqat problemetikasının mövzusunda müxtəlif aspektləri — insan kapitalı, ekoloji təhlükəsizlik, inklüziv inkışaf və idarəetmə yanaşmaları və s. araşdırılmışdır.

Lakin bu işlər əsasən sosial-iqtisadi və ekoloji məsələlərə yönəlib, qloballaşma şəraitində davamlı inkışafın nəzəri-politoloji çərçivəsi hələ dərinliklə tədqiq olunmamışdır. Bu boşluq Azərbaycanın davamlı inkışaf strategiyalarının qlobal proseslər və beynəlxalq inteqrasiyalarla necə uzlaşdırıldığını, həmçinin nəzəri-politoloji şərtlərin bu strategiyaların formalaşmasına necə təsir etdiyini araşdırmaq ehtiyacını yaradır. Tədqiqatımız məhz bu çatışmazlığı doldurmaq və mövzuya yeni nəzəri və praktiki baxış təqdim etmək məqsədilə ortaya çıxmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında qloballaşma şəraitində davamlı inkışaf strategiyasının nəzəri-politoloji şərtləri və onun həyata keçirilməsi prosesləri, predmetini isə öz növbəsində qloballaşma şəraitində bu strategiyanın milli və beynəlxalq səviyyədə formalaşması, həyata

¹⁹ Adams, W.M. Green Development: Environment and sustainability in the third world / W.M. Adams. – London: Routledge, – 2001. – 428 pages.; Agarwal, B. Gender and Green Governance: The Political Economy of Women's Presence Within and Beyond Community Forestry / B. Agarwal. – London: Routledge, – 2012. – 515 pages.; Andhov, M., Caranta, R., Wiesbrock, A. Cost and EU Public Procurement Law: Life-Cycle Costing for Sustainability / M. Andhov, R. Caranta, A. Wiesbrock. – London: Routledge, – 2020. – 203 pages; Barbier, E.B., Barbier, C.G., Folke, C. Paradise Lost? The Ecological Economics of Biodiversity / E.B. Barbier, C.G. Barbier, C. Folke. – London: Routledge, – 1995. – 288 pages.; Brockington, D., Ponte, S. The Green Economy in the Global South: experiences, redistributions and resistance // Third World Quarterly. – 2015. – 36:12. – pp. 2197-2206.; Buseth, J.T. Narrating Green Economies in the Global South // Forum for Development Studies. – 2021. – 48:1. – pp. 87-109.

keçirilməsi və qlobal çağırışlarla uyğunlaşması üçün tətbiq olunan siyasət, mexanizmlər və vasitələr təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan kontekstində davamlı inkişafa təsir edən əsas qlobal və regional çağırışları, eləcə də səmərəli davamlı inkişaf strategiyası, formalaşdırmaq üçün mövcud zəruri imkanları müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın vəzifələrini isə aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırmaq mümkündür:

– Davamlı inkişaf konsepsiyasının formalaşmasının siyasi, humanitar və qlobal risklərin idarə edilməsinə dair aspektlərini təhlil etmək, həmçinin bu proseslərin nəzəri və metodoloji əsaslarını araşdırmaq;

– Davamlı inkişafın başlıca modellərini, indeks və indikatorlar sistemini, eləcə də yaşıl iqtisadiyyatın davamlı inkişafın elementi kimi rolunu tədqiq etmək;

– Davamlı inkişaf və milli prioritetlər arasındakı əlaqələri təhlil edərək, bu prosesə təsir edən geosiyasi amilləri və onların qarşısının alınması yollarını müəyyənləşdirmək;

– Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf modelinin xüsusiyyətlərini, milli prioritetlər və geosiyasi amillərlə əlaqəsini araşdırmaq;

– Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində innovativ texnologiyaların tətbiqini və inklüziv inkişafın həyata keçirilmə yollarını təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı müxtəlif elmi metodlardan istifadə edilmişdir ki, bunlar mövzuya sistemli və hərtərəfli yanaşmanı təmin etmişdir. İlk növbədə, sənədlərin təhlili metodu tətbiq edilmişdir. Bu metod çərçivəsində mövzu ilə bağlı rəsmi sənədlər, hesabatlar, akademik məqalələr və digər müvafiq ədəbiyyat nəzərdən keçirilmiş və təhlil edilmişdir. Bu yanaşma mövzu haqqında mövcud məlumatların strukturlaşdırılmasına və əsas anlayışların aydınlaşdırılmasına imkan yaratmışdır. Digər tərəfdən, keys metodu Azərbaycanın davamlı inkişaf üzrə təcrübəsini dünya kontekstində təhlil etməyə imkan vermişdir. Bu metod çərçivəsində ölkənin geosiyasi, sosial və iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq davamlı inkişaf problemləri və imkanları sistemli şəkildə

araşdırılmışdır. Bundan əlavə, müşahidə metodu real şəraitdə davamlı inkişafı ilə bağlı prosesləri, davranışları və hadisələri müşahidə etməklə məlumatların əldə olunmasında istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın həyata keçirilməsində həmçinin fəaliyyət metodu önəmli rol oynamışdır. Bu metod problemlərin həlli istiqamətində maraqlı tərəflərlə birgə işləməyə, mövcud maneələri aşkar etməyə və dəyişikliklərin tətbiqinə yönəlmişdir. Əlavə olaraq, kontent analiz metodu yazılı və vizual materialların sisteməlik təhlilini əhatə edərək nümunələr və tendensiyaların daha dərinə anlaşılanmasını təmin etmişdir. Bu metod xəbər məqalələri və sosial şəbəkələrdə paylaşılan materialların təhlilində istifadə edilmişdir. Sonda tədqiqatın çoxşaxəli təbiətini nəzərə alaraq, qarışıq metodlara əsaslanan tədqiqat yanaşması tətbiq olunmuşdur. Bu yanaşma keyfiyyət və kəmiyyət metodlarını birləşdirərək mövzunun daha əhatəli başa düşülməsini və əldə olunan nəticələrin etibarlılığını artırmışdır. Beləliklə, müxtəlif elmi metodların inteqrasiyası tədqiqatın məqsədlərinə nail olmaqda mühüm rol oynamışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatımız nəticəsində aşağıdakı müddəaların müdafiyyə çıxarılması məqbul hesab edilmişdir:

– Azərbaycanda mövcud olan nəzəri və siyasi şərait ölkədə davamlı inkişaf strategiyalarının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərir. Bu müddəa onu deməyə əsas verir ki, nəzəri konsepsiyalar və çərçivələr, siyasi şərtlər, müxtəlif aktorların və maraqlı tərəflərin rolu kimi əsas məsələlər və amillər Azərbaycanda davamlı inkişaf strategiyalarının işlənilməsinə və həyata keçirilməsinə üsulunu formalaşdırır.

– Qloballaşmanın Azərbaycanda davamlı inkişafa təsiri həm müsbət, həm də mənfi təsirlər ilə xarakterizə edilə bilər. Bu müddəa göstərir ki, qloballaşma Azərbaycanda davamlı inkişafa həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir və bu təsirlər konkret kontekstdən və nəzərdən keçirilən xüsusi davamlı inkişaf məqsədlərindən asılı olaraq dəyişə bilər.

– Azərbaycanda həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyaları öz məqsədlərinə çatmaqda müxtəlif səviyyələrdə uğur qazanmışdır. Bu müddəa onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda bəzi davamlı inkişaf strategiyaları öz məqsədlərinə nail olmaqda digərlərinə

nisbətən daha effektiv olub və bu strategiyaların uğur və ya uğursuzluğuna təsir edən amilləri daha detallı araşdırılmağa dəyər.

– COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi, qloballaşma şəraitində Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasını beynəlxalq səviyyədə nümayiş etdirmək və bu strategiyayı qlobal əməkdaşlıq vasitəsilə gücləndirmək üçün təsirli bir vasitədir. Bu tədbir ölkənin ekoloji siyasətini qlobal standartlara uyğunlaşdırmaqla yanaşı, regional və beynəlxalq miqyasda enerji təhlükəsizliyi və bərpa olunan enerji texnologiyalarına keçid üzrə liderlik mövqeyini möhkəmləndirir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın aşağıdakı bir neçə elmi yeniliyi ehtiva edir:

– Tədqiqatda davamlı inkişaf strategiyasını formalaşdıran əsas amillərin daha yaxşı anlaşılması üçün yeni çərçivələr və modellər tətbiq edilmişdir. Bu yanaşma tədqiqatın praktiki əhəmiyyətini artıraraq əldə olunan nəticələrin tətbiq sahələrində geniş istifadə imkanlarını təmin edir.

– Tədqiqat Azərbaycan elmində ilk dəfə qloballaşma kontekstində davamlı inkişafı tətbiq etmək məqsədilə siyasi müstəvidə effektiv təcrübələri və uğurlu yanaşmaları müəyyən etmişdir. Əldə olunan nəticələr yalnız Azərbaycanın inkişaf strategiyası üçün deyil, həmçinin oxşar problemlərlə qarşılaşan digər ölkələr üçün də nümunəvi yanaşma kimi istifadə oluna bilər.

– COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi tədqiqatda qloballaşma şəraitində davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinə təsiri baxımından təhlil edilmişdir ki, bu yanaşma öz növbəsində ölkənin yaşıl enerji təşəbbüsləri və qlobal ekoloji çağırışlara inteqrasiyasını nəzəri və praktiki aspektlərdə qiymətləndirərək, davamlı inkişafın milli və beynəlxalq səviyyədə uzlaşdırılması üçün yeni bir perspektiv təqdim edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi yeniliyi ilə bağlı qeyd etdiyimiz birinci yenilik kontekstində, apardığımız tədqiqat Azərbaycanda və digər ölkələrdə davamlı inkişaf strategiyasını formalaşdıran əsas məsələlərin və amillərin başa düşülməsi üçün yeni çərçivələrin və ya modellərin işlənilməsinə töhfə verə bilər. Bu çərçivələr və ya modellər davamlı inkişaf üzrə gələcək tədqiqatlara və siyasətin hazırlanmasına rəhbərlik etmək üçün istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti Azərbaycanda dayanıqlı inkişaf strategiyasının təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələrin verilməsi ilə bağlıdır. Tədqiqatın nəticələri əsasında Azərbaycanın qloballaşma kontekstində davamlı inkişafı daha effektiv şəkildə təşviq etməsinə dair fikir və tövsiyələr irəli sürülmüşdür ki, bunlar müvafiq sahədə siyasi kursun həyata keçirilməsinə töhfə verə bilər. Həmçinin, bu tədqiqatın nəticələri davamlı inkişaf mövzusunda dərslik və monoqrafiyaların hazırlanması üçün elmi mənbə rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və təbiiqi. Tədqiqatın nəticələri müəllifin 12 məqalə və tezisində öz əksini tapmışdır. Onlardan 2-si xarici indeksli jurnallarda (*index Copernicus*), 6-sı yerli elmi jurnallarda dərc edilmiş, 4-ü isə beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında təqdim olunmuşdur. Bu nəşrlər həmçinin tədqiqatın nəzəri və praktiki dəyərini təsdiqləyərək mövzu ilə bağlı geniş elmi müzakirələrə töhfə vermişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Tədqiqat Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası.

Tədqiqatın struktur bölmələri göstərilməklə ümumi həcmi. Tədqiqat giriş, üç fəsil, on bir paragrafdan, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqatın ümumi həcmi 252611 işarə olmaqla, struktur bölmələrinin işarə ilə həcmi: giriş – 19152 işarə; I fəsil – 69035 işarə; II fəsil – 93933 işarə; III fəsil – 61978 işarə; nəticə – 8513 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın “**Giriş**” hissəsində dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektı və predmeti, eyni zamanada məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilmiş, müdafiəyə çıxarılan müddəalar verilmiş, işin strukturu və həcmi qısa şəkildə göstərilmişdir.

Tədqiqatın birinci fəslı “**Davamlı inkişafın konseptual əsasları**” haqqındadır. Bu fəslin I paragrafı “**Davamlı inkişaf konsepsiyasının formalaşmasının siyasi və humanitar şərtləri**” adlanır. Müəllif burada qeyd edir ki, davamlı inkişaf anlayışı 20-ci əsrin əvvəllərində

əsasən iqtisadi inkişaf olaraq başa düşülsə də, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra sosial və iqtisadi inkişafın daha balanslı yanaşmalarla həyata keçirilməsi əsas prioritetə çevrildi. 1970-ci illərdən başlayaraq fundamental ehtiyaclara diqqət yetirən yanaşmalar, xüsusilə də sağlamlıq, təhsil və sosial bərabərliyin təmin edilməsi kimi göstəricilər daha çox vurğulandı. 1980-ci illərdə ticarətin liberallaşdırılması və struktur tənzimləmə siyasətləri tətbiq olunsada, bu yanaşmalar çox vaxt yoxsulluğun azaldılması və bərabərliyin təmin edilməsi baxımından tənqid edildi. Davamlı inkişaf anlayışı isə ətraf mühitin qorunması və sosial hüquqların yaxşılaşdırılmasını ön plana çəkərək yeni bir paradigma yaratdı. 1992-ci il Rio Konfransı və 2012-ci ildəki Rio+20 Forumunda davamlı inkişaf məqsədləri daha geniş qəbul edildi, 2015-ci ildə isə BMT tərəfindən Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri müəyyənləşdirildi.

Bu konsepsiya çərçivəsində davamlı inkişaf, iqtisadi, ekoloji və sosial aspektləri balanslı şəkildə birləşdirərək həm bugünkü, həm də gələcək nəsillərin ehtiyaclarını nəzərə alır. Əsas məqsəd insanın rifahını və təbii resursların idarə olunmasını təmin etməkdir. BMT-nin insan inkişafı ilə bağlı yanaşması göstərir ki, davamlı inkişaf yalnız iqtisadi amillərlə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda insanların sosial vəziyyətini və hüquqlarını əhatə etməlidir. Bu yanaşma 1990-cı ildən etibarən hər il dərc olunan beynəlxalq hesabatlarla dəstəklənmişdir. Ümumilikdə, davamlı inkişaf gələcək nəsillərin ehtiyaclarını məhdudlaşdırmadan insan və təbiət arasında harmoniya yaratmaq üçün mühüm bir yol xəritəsi hesab olunur.

“Qlobal risklər və onların idarə edilməsinin siyasi və metodoloji aspekti” ikinci paragrafda bildirilir ki, müasir dövrdə qlobal risklər bəşəriyyətin gələcəyi üçün ciddi təhlükələr yaratmaqdadır. Qlobal iqlim dəyişikliyi, pandemiyalar, terrorizm, demoqrafik problemlər, silahlanma yarışı və ekoloji tarazlığın pozulması kimi məsələlər davamlı inkişaf proseslərinə mane olur. Davos İqtisadi Forumu və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu risklər sistemli xarakter daşıyır və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Xüsusilə COVID-19 pandemiyası həm sağlamlıq, həm də iqtisadi-humanitar sahələrdə ciddi təsirlər yaratmış, qlobal əməkdaşlıq ehtiyacını daha da artırmışdır. Lakin güc

mərkəzlərinin milli maraqları ümumbəşəri problemlərin həllində birgə fəaliyyət göstərməyi çətinləşdirir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası qlobal risklərin təsirini azaltmaq və bəşəriyyətin həm bugünkü, həm də gələcək rifahını təmin etmək üçün əsas bir çərçivə olaraq qəbul edilir. Ekoloji tarazlığın qorunması, biomüxtəlifliyin mühafizəsi, təbii resurslardan səmərəli istifadə və davamlı enerji mənbələrinə keçid kimi tədbirlər vacibdir. Bununla belə, qlobal miqyasda qəbul edilmiş konvensiyalara baxmayaraq, bir sıra aparıcı dövlətlərin milli maraqları üstün tutması və zəif ölkələrə lazımi dəstəyin göstərilməməsi səbəbindən bu problemlərin həllində effektiv nəticələr əldə olunmur.

Məlum olduğu kimi, davamlı inkişaf bəşəriyyətin bugünkü ehtiyaclarını onun gələcəyini də nəzərə almaqla təmin etməyi qarşısına məqsəd qoyan inkişaf prosesidir. Göründüyü kimi, davamlı inkişaf məhz bəşəriyyətin, insanlığın rifahına yönəlib. Bu mənada davamlı inkişafda ilk növbədə bəşəriyyətin gələcək mövcudluğunun özü önə çəkilməlidir. Bu isə demoqrafik problemlərin davamlı inkişaf prizmasından nə qədər önəmli olduğunu ortaya qoyur. Artıq bir neçə onillikdir ki, demoqrafik inkişafı bağlı qlobal miqyasda bir sıra narahatlıqlar ortaya çıxmışdır.

Fəslin **“Davamlı inkişafın başlıca modelləri”** başlıqlı üçüncü paraqrafında qeyd edilir ki, davamlı inkişaf anlayışı insanın rifahını artırmaqla yanaşı, təbii resursların gələcək nəsillər üçün qorunmasını təmin etməyi hədəfləyir. Bu konsepsiya zəif və güclü davamlılıq modelləri ilə fərqli yanaşmalar təqdim edir. Zəif davamlılıq modeli insan istehsalı kapitalın təbii kapitalı əvəz edə biləcəyini iddia edərək, texnoloji inkişafı əsas vasitə kimi görür. Lakin bu yanaşma təbii resursların məhdudiyətlərini və onların yerinə qoyulmasının qeyri-mümkün olduğu halları nəzərə almır.

Güclü davamlılıq modeli isə təbii kapitalın insan kapitalı ilə tamamilə əvəz edilə bilməyəcəyini vurğulayır və ekosistemlərin qorunmasını inkişafın ayrılmaz şərti hesab edir. Bu gün resurs istifadəsinin israfçılığını nəzərə alaraq, zəif davamlı inkişaf yanaşmasının həyata keçirilməsi ilk növbədə vacib addım ola bilər. Ən azından, böyümənin məhdudiyətlərinin olduğunu qəbul edir və

istehlak etmədən müəyyən bir kapitalın gələcəyə saxlanması zəruri olduğunu göstərir.

Tədqiqatın ikinci fəslı **“Davamlı inkişaf strategiyasının işlənməsi və reallaşdırılmasının nəzəri-politoloji aspektləri”** adlanır. Bu fəsil beş paraqraftan ibarət olub, birinci paraqrafı **“Davamlı inkişaf və milli prioritetlər”** adlanır. Bu paraqraf Azərbaycanın davamlı inkişaf sahəsindəki milli prioritetləri və bu prioritetlərin BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) ilə uyğunlaşdırılması ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair strateji məqsədlərinin qlobal səylərlə əlaqələndirildiyini nümayiş etdirdiyini araşdırır. Müəllifə görə, bu yanaşma iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun inkişafı, rəqabətli insan kapitalının formalaşdırılması, işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıdışın təmin edilməsi və "yaşıl artım" kimi hədəfləri əhatə edir. Azərbaycanın iki Könüllü Milli Hesabat təqdim etməsi, yoxsulluq və açlıq səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması və beynəlxalq standartlara uyğun qanunvericilik islahatlarının aparılması, ölkənin DİM-lərə sadiqliyini və bu məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyini təsdiq edir. Ölkədə həyata keçirilən siyasət özəl sektorun rolunun artırılmasını, regionların balanslı inkişafını, insanların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini və təhsildə innovasiyaların tətbiqini prioritet hesab edir. Xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpaı, dayanıqlı məskunlaşmanın təmin edilməsi və bu ərazilərin iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsinə reintegrasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, təmiz ətraf mühit və alternativ enerji mənbələrinin inkişafı ilə bağlı milli strategiyalar Azərbaycanın ekoloji davamlılıq sahəsində nümunəvi bir model qurmağa çalışdığını göstərir. Bu yanaşmalar iqtisadi artımı, sosial ədaləti və ekoloji davamlılığı birləşdirən bir yanaşmanı əks etdirir və Azərbaycanın milli prioritetlərinin qlobal çağırışlara uyğun olaraq həyata keçirilməsinə əsaslanır. Vurğulanır ki, bu istiqamətdə əldə olunan nailiyyətlər ölkənin iqtisadi suverenliyini möhkəmləndirəcək, sosial rifah səviyyəsini yüksəldəcək və müasir həyat standartlarına uyğun bir cəmiyyətin formalaşmasına zəmin yaradacaqdır.

İkinci fəslin ikinci paragrafı “**Davamlı inkişafı əngəlləyən geosiyasi amillər**” adlanır. Burada isə müəllif qeyd edir ki, davamlı inkişaf konsepsiyası 1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq təbiətə iqtisadiyyatın ayrılmaz elementi kimi yanaşan yeni bir yanaşmanın əsasında formalaşmışdır və bu yanaşma, liberalizmin “buraxın etsinlər (*laissez-faire*)” prinsipi ilə ziddiyyət təşkil edərək, “əvvəlcədən görmək və qarşısını almaq” prinsipinə əsaslanırdı. 2001-ci ildən sonra dünya geosiyasətindəki dəyişikliklər davamlı inkişafa olan yanaşmada yeni bir mərhələ açdı və bu anlayış qlobal problemlərin həllində mərkəzi mövzuya çevrildi; xüsusilə Ceffrey Saks davamlı inkişafı müharibə, terror və korrupsiya ilə mübarizədə ekoloji əsaslarla yeni idarəetmə yanaşması kimi dəyərləndirmişdir. Bu konsepsiya Avropa İttifaqı daxil olmaqla bir çox hökumət tərəfindən “yaşıl keçid” və karbondan uzaqlaşma planları ilə gücləndirilsə də, hərbi münaqişələr, xüsusilə də Rusiyanın Ukraynaya təcavüzü, davamlı inkişaf üçün əsas maneələrdən biri kimi ortaya çıxmışdır. Hərbi təhlükəsizlik, iqlim dəyişikliyi, rəqəmsal təhdidlər və sağlamlıq böhranları kimi qlobal problemlər milli təhlükəsizlik strategiyalarında prioritet təşkil edərək, davamlı inkişafın milli prioritetlərə uyğunlaşdırılmasını və qlobal problemlərin həllində çoxşaxəli əməkdaşlığın azalmasını şərtləndirir. Çinin “yaşıl avtoritarizm” modelindən tutmuş Hindistanın karbondan uzaqlaşma çabalarına və Avropa ilə ABŞ-ın “yaşıl razılaşmalarına” qədər müxtəlif geosiyasi aktorların rolu göstərir ki, davamlı inkişaf həm qlobal əməkdaşlıq üçün platforma, həm də rəqabət və strateji üstünlük üçün vasitə ola bilər. Ancaq beynəlxalq ticarət münaqişələri, qida təhlükəsizliyi və təbii resursların istismarı kimi məsələlər davamlı inkişafa əlavə çətinliklər yaradır və bu problemlərin həlli yalnız sülh, diplomatiya və beynəlxalq əməkdaşlıqla mümkün ola bilər. Davamlı inkişafa çatmaq üçün əsas şərtlər fiziki infrastruktur və insan resurslarına investisiyaların artırılması olsa da, yoxsul və həssas ölkələr bu imkanlardan məhrum qalır və mövcud qlobal böhranlar büdcə təzyiqləri, hərbi xərclərin artması və prioritetlərin dəyişməsi səbəbindən inkişaf fondlarının məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Geosiyasi qeyri-sabitlik, populizmin yüksəlişi və ekoloji problemlərin ikinci plana atılması isə davamlı inkişafın həyata

keçirilməsini daha da çətinləşdirir, bu da göstərir ki, dünyamızın əsas qlobal problemlərinə cavab verə bilmək üçün siyasi iradə və çoxtərəfli əməkdaşlıq əsas rol oynayır.

İkinci fəslin “**Davamlı inkişafın indeks və indikatorlar sistemi**” başlıqlı üçüncü paragrafi müvafiq indikatorlar sistemini təhlil edir. Davamlı İnkişaf İndeksi (Dİİ) insan inkişafının ekoloji səmərəliliyini ölçərək, inkişafın planetar sərhədlər daxilində reallaşmasının vacibliyini vurğulayan bir yanaşmadır və bu, İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) üzərindəki tənqidlərə cavab olaraq hazırlanmışdır; Dİİ hər bir ölkənin insan inkişafı göstəricilərini (gözlənilən ömür uzunluğu, təhsil və gəlir) ekoloji həddi aşmasına görə düzəldərək istehlaka əsaslanan CO₂ emissiyalarını və material izlərini planetar sərhədlərin ədalətli payları ilə müqayisə edir, çünki İİİ uzun müddətdir ekoloji davamlılığını nəzərə almadığı üçün tənqid olunurdu; İİİ yüksək göstəricilərə malik ölkələrin ekoloji təsir səviyyələrinin təhlükəli dərəcədə yüksək olması və bunun qlobal böhranlara səbəb olması baxımından problematik hesab edilir, bu isə yüksək inkişaf səviyyəsinin bəzi ölkələrdə digər ölkələrin inkişafını məhdudlaşdırması ilə nəticələnir; bu mənada, insan inkişafı üçün hər hansı bir ekoloji rəşional baxış planetar sərhədləri nəzərə almalı və resurslardan ekoloji dayanıqlığı pozmadan istifadə etməlidir, məqsəd isə həm insan inkişafını, həm də ekoloji davamlılığını təmin etməkdir; Dİİ bu məqsədlərə xidmət edərək 21-ci əsrdə inkişaf üçün yeni və daha əhatəli bir yanaşma təqdim edir, belə ki, yoxsul ölkələr insan inkişafını artırmaq üçün ekoloji vəziyyətlərini yaxşılaşdırmalı, zəngin dövlətlər isə ekoloji təsirlərini azaltmaqla insan inkişafını davam etdirməlidir; bu istiqamətdə yeni işlənmiş Davamlı İnkişaf İndikatorları 50 əsas göstəricidən ibarət olub davamlı inkişafın çoxölçümlü xarakterini vurğulayır və yoxsulluq, idarəetmə, sağlamlıq, təhsil, demoqrafiya, təbii təhlükələr, biomüxtəliflik, iqtisadi inkişaf və istehlak kimi geniş spektri əhatə edir; bu indikatorlar cəmiyyət həyatının və ictimai idarəçiliyin müxtəlif aspektlərini əhatə etməklə yanaşı, bütün ölkələr üçün eyni dərəcədə aktual deyil, çünki bəzi ölkələrdə müəyyən göstəricilər daha vacib, digərlərində isə fərqli göstəricilər ön plandadır; bu səbəbdən hökumətlər davamlı inkişaf strategiyalarını müəyyən edərkən bütün bu fərqli məsələləri nəzərə

almalı və ekoloji dayanıqlılıqla iqtisadi və sosial inkişaf arasında tarazlıq yaratmağa çalışmalıdırlar.

İkinci fəslin dördüncü paragrafı **“Yaşıl iqtisadiyyat” davamlı inkişafın elementi kimi**” adlanır. Burada isə müəllif vurğulayır ki, yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi artımı ekoloji davamlılıqla birləşdirən, ekoloji riskləri və çatışmazlıqları azaltmağı hədəfləyən bir yanaşmadır. Bu iqtisadi model ilk dəfə 1989-cu ildə Böyük Britaniya hökuməti üçün hazırlanmış “Yaşıl İqtisadiyyatın Planı” adlı hesabatda istifadə edilmişdir. Hazırda yaşıl iqtisadiyyata maraq iqtisadi və ekoloji böhranların təsiri ilə daha da artmışdır. UNEP-in Yaşıl İqtisadiyyat Təşəbbüsü, 2008-ci ildən etibarən yaşıl sektorlara sərmayə qoyuluşunu təşviq etməklə yanaşı, karbon emissiyalarını azaltmaq və yoxsulluğu aradan qaldırmaq məqsədini daşıyan qlobal proqramların inkişafına yönəlmişdir. Yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsipləri rifah, ədalət, planetar sərhədlər, effektivlik və kafilik, eyni zamanda səmərəli idarəçilik kimi aspektləri əhatə edir ki, bu da onun sosial inklüzivlik və təbii resursların qorunmasını təmin edən əsas yanaşma olduğunu göstərir. Yaşıl iqtisadiyyat bərpa olunan enerji, yaşıl binalar, davamlı nəqliyyat, suyun və tullantıların idarə olunması, torpağın davamlı istifadəsi kimi altı əsas sektorda tətbiq edilir. Bu sahələrdə həyata keçirilən tədbirlər ekoloji davamlılığa və iqtisadi inkişafın balanslı şəkildə təmin edilməsinə töhfə verir.

İkinci fəslin sonuncu – beşinci paragrafı **“Dünyada davamlı inkişafın təmin edilməsində BMT-nin rolu”** adlanır. Burada isə qeyd edilir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) davamlı inkişafın təşviqində və yoxsulluq, bərabərsizlik, iqlim dəyişikliyi kimi qlobal problemlərin həllində əsas rol oynayır. Davamlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) ilə yanaşı, BMT müxtəlif proqramlar, təşəbbüslər və agentliklər vasitəsilə davamlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini balanslaşdırmağa çalışır. Bu çərçivədə, BMT texniki yardım göstərir, tərəfdaşlığı inkişaf etdirir, qabaqcıl təcrübələrin paylaşılmasını təşviq edir və davamlı inkişaf üzrə irəliləyişlərin monitorinqi üçün mexanizmlər yaradır. Təşkilat, hökumətlər, vətəndaş cəmiyyəti və özəl sektorla əməkdaşlıq edərək, daha ədalətli və davamlı gələcək yaratmağa çalışır.

Beləliklə təhlillərimizdən göründü ki, BMT-nin davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyəti çox genişdir və bütün dünyada bu sahədə ən böyük rol bu təşkilata məxsusdur. Bununla yanaşı, BMT həm də bu sahədə ciddi məsuliyyət daşıyır və bütün dünyada davamlı inkişaf sahəsində əldə edilən təcrübənin paylaşılması və beynəlxalq fəaliyyətin koordinasiyası üçün konkret mexanizmlərə malikdir.

BMT davamlı inkişafın təşviqində və yoxsulluq, bərabərsizlik və iqlim dəyişikliyi kimi qlobal problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Təşkilat iqtisadi inkişaf, sosial inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi kimi davamlı inkişafın müxtəlif sahələrinə diqqət yetirən bir sıra proqramlar, təşəbbüslər və agentliklər vasitəsilə bu məqsədlərə doğru irəliləyir. DİM-lərə əlavə olaraq, BMT müxtəlif agentlikləri və proqramları vasitəsilə davamlı inkişafı da dəstəkləyir. Ümumilikdə, BMT müxtəlif proqramları, təşəbbüsləri və agentlikləri vasitəsilə davamlı inkişafın təşviqində və qlobal çağırışların həllində əsas rol oynayır. Hökumətlər, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və digər maraqlı tərəflərlə işləməklə BMT hamı üçün daha yaxşı, daha davamlı gələcək yaratmağı hədəfləyir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı **“Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf modelinin reallaşması perspektivləri”** haqqındadır. Sonuncu fəslin birinci paragrafı **“Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf modelinin xüsusiyyətləri”** adlanır. Müəllif tədqiqatın bu hissəsində bu qənaətə gəlir ki, Azərbaycan davamlı inkişaf strategiyasında əldə etdiyi nailiyyətlərlə beynəlxalq təşəbbüslərdə fəal iştirak edir. Ölkə Minilliyin İnkişaf Məqsədləri və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərini reallaşdırmaq üçün yoxsulluğun azaldılması, təhsil və səhiyyənin inkişafı, gender bərabərliyinin təmin edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi kimi sahələrdə əhəmiyyətli nəticələr əldə etmişdir. 1995-ci ildən bəri davamlı inkişaf göstəricilərində müşahidə olunan yüksəliş, hökumətin sosial-iqtisadi islahatları və beynəlxalq əməkdaşlıqların nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Həyata keçirilən dövlət proqramları və qanunvericilik dəyişiklikləri sayəsində Azərbaycan, davamlı inkişaf sahəsində lider ölkələrdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev sosial sahələrin tarazlı inkişafını təmin etmək üçün səmərəli mexanizm formalaşdırmaq, Azərbaycanda daha sabit, hərtərəfli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyat yaratmaq məqsədilə Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradıb²⁰. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri. Şuranın əsas məqsədi qlobal məqsəd və hədəflərə uyğun olaraq 2030-cu ilə qədər Azərbaycan üçün milli prioritetlərin və göstəricilərin müəyyən edilməsi, İnkişaf Məqsədlərinə uyğun olaraq ölkədə sosial-iqtisadi sahələr üzrə dövlət proqramlarının və strategiyalarının hazırlanmasıdır. Bundan əlavə, Şura Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olunmasına dair illik hesabatın hazırlanmasına cavabdehdir.

Mərkəzi və yerli özünüidarəetmə orqanları və dövlətin nəzarətində olan hüquqi şəxslər Şuranın sorğusu əsasında ildə bir dəfə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olunmasının göstəriciləri üzrə statistik məlumatları və görülmüş işlər haqqında hesabatı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinə təqdim etməlidirlər. Dövlət Statistika Komitəsi Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş göstəricilər üzrə statistik məlumatların emal edilməsi və ildə bir dəfə Şuraya təqdim edilməsinə cavabdehdir. Şura Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmaq üçün həyata keçirilən tədbirlər haqqında ildə bir dəfə Azərbaycan Prezidentinə hesabat təqdim edir.

Qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən müəyyən edilmiş 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin hamısına nail olmaq üçün konkret tədbirlər həyata keçirir. Ölkə artıq iqtisadi inkişaf, səhiyyə, təhsil, ətraf mühitin mühafizəsi kimi müxtəlif sahələrdə mühüm irəliləyişlər əldə edib. Bu səylərin nəticəsidir ki, Azərbaycan digər ölkələr arasında lider sayılır və BMT tərəfindən yaxşı təcrübə nümunəsi kimi tanınır. Ölkə həmçinin təhsil, iqtisadi artım, bərabərsizliyin azaldılması və iqlim dəyişikliyi ilə

²⁰ Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 06 oktyabr 2016,

mübarizə kimi spesifik sahələri vurğulayan bu məqsədlərə doğru irəliləyişinə dair hesabatlar təqdim edib²¹.

Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Minilliyin İnkişaf Məqsədləri və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərində qarşıya qoyduğu bir çox məqsədlərə nail olmaqda uğur qazanıb. Bu nailiyyətlər səhiyyə, ətraf mühitin mühafizəsi, yoxsulluğun azaldılması, təhsil və gender bərabərliyi kimi sahələrdə özünü göstərir.

COP29-un Bakıda keçirilməsi isə Azərbaycanın qlobal ekoloji rejimlərdə mövqeyini daha da gücləndirir. Bu tədbir yalnız ətraf mühit məsələlərinin deyil, həm də ölkənin sosial, iqtisadi və siyasi sahələrində inkişafın sürətlənməsi üçün bir platforma yaradır. Azərbaycanın bu tədbirdə fəal iştirakı, həm regional, həm də qlobal səviyyədə dayanıqlı inkişaf sahəsində liderliyini təsdiq edir. Ümumilikdə, Azərbaycan davamlı inkişaf sahəsində göstərdiyi uğurlu fəaliyyət və beynəlxalq tədbirlərdəki iştirakı ilə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə mühüm bir nümunə kimi çıxış edir.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı **“Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində innovativ texnologiyaların tətbiqi”** adlanır. Burada isə vurğulanır ki, Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində innovativ texnologiyaların tətbiqi prioritet məsələlərdən biridir. Dövlət idarəetməsində, iqtisadiyyatda və sosial sahələrdə qabaqcıl texnologiyaların geniş istifadəsi ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Elektron hökumət layihələrinin tətbiqi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı və ASAN Xidmət mərkəzlərinin fəaliyyəti, idarəetmədə səmərəliliyi artırmaqla yanaşı, korrupsiyaya qarşı mübarizə və şəffaflığın təmin olunmasına mühüm töhfələr vermişdir. E-hökumət vasitəsilə təqdim edilən 453 növ elektron xidmət, dövlət və vətəndaşlar arasında münasibətləri daha çevik və effektiv etmişdir. Bununla yanaşı, İKT-nin istifadəsi ilə Azərbaycan, iqtisadi inkişafda müasir standartlara cavab verən strategiyalar həyata keçirir. “Azerspace” peyklərinin orbitə çıxarılması, rəqəmli TV yayımına keçid və “Elektron hökumət” platformasının genişləndirilməsi ölkənin texnologiya sektorunda irəliləməsini göstərir. Hökumət

²¹ <http://www.azerbaijan-news.az/view-171242/dayaniqli-inkisaf-meqsedleri-azerbaycanda-ugurla-reallasir>

həmçinin kiçik və orta biznesin inkişafını dəstəkləmək üçün xüsusi güzəştlər və vergi azadolmaları tətbiq etmiş, bununla da qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan vermişdir.

Müəllif həmçinin qeyd edir ki, COP29-un Bakıda keçirilməsi Azərbaycanın davamlı inkişaf istiqamətində beynəlxalq səviyyədə fəal iştirakını və liderlik potensialını nümayiş etdirir. Bu tədbir, ölkənin enerji siyasəti və ekoloji məsuliyyət arasında balans yaratmaq səylərini qlobal arenada tanıtmaya üçün mühüm bir platforma təmin edir. COP29 çərçivəsində bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı, karbon emissiyalarının azaldılması və ağıllı idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı təşəbbüslər Azərbaycanı ekoloji davamlılıq və yaşıl iqtisadiyyat mövzusunda nümunəvi bir ölkə kimi möhkəmləndirir. Bununla yanaşı, Paris Rəzləşməsi çərçivəsində qəbul edilmiş 1,5°C hədəfinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərərək, Azərbaycan həm daxili inkişafı təmin edir, həm də qlobal iqlim təşəbbüslərinə töhfə verir. COP29-un Bakıda keçirilməsi həmçinin ölkənin beynəlxalq arenada mövqeyini gücləndirir, regional lider kimi ekoloji məsələlərin həllində irəliləməsinə şərait yaradır və davamlı inkişaf strategiyalarını irəlilətmək üçün yeni imkanlar yaradır.

Üçüncü fəslin və dissertasiya işinin sonuncu paragrafi **“Azərbaycanda inklüziv inkişafın təmin edilməsi”** ilə əlaqədardır. Inklüziv inkişafın təmin edilməsi bəşəriyyət qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir və Azərbaycanın sosial-iqtisadi siyasəti bu istiqamətdə mühüm uğurlar əldə edib. Inklüziv inkişaf konsepsiyası iqtisadi artımdan əldə edilən faydanın cəmiyyətin bütün təbəqələrinə ədalətli şəkildə paylanmasını və insan kapitalının hərtərəfli inkişafını hədəfləyir. Bu məqsədlə ölkədə geniş miqyaslı sosial və iqtisadi proqramlar həyata keçirilmişdir. “İnklüziv İnkişaf İndeksi 2018” hesabatında Azərbaycanın MDB ölkələri arasında lider mövqeyi tutması və inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında yüksək qiymətləndirilməsi inklüzivlik üzrə müsbət nəticələrin əldə edildiyini göstərir. Əmək məhsuldarlığının artırılması, yoxsulluğun azaldılması, gender bərabərliyinin təşviqi və regionlararası inkişaf fərqlərinin azaldılması kimi indikatorlar ölkənin inklüziv inkişaf strategiyasının effektivliyini sübut edir. Xüsusilə, dövlət borcunun aşağı səviyyədə

saxlanması, iqtisadi fəal əhali nisbətinin yüksək olması və aztəminatlı əhali üçün ünvanlı sosial yardım proqramlarının həyata keçirilməsi sosial inklüzivlik sahəsində Azərbaycanı digər ölkələrdən fərqləndirən mühüm göstəricilərdir.

Bu çərçivədə, “Böyük Qayıdış” proqramı Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində inklüziv inkişafın təmin edilməsi istiqamətində strateji bir yanaşma təqdim edir. Proqramın əsas məqsədi Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə məcburi köçkünlərin təhlükəsiz və layiqli şəraitdə doğma torpaqlarına qayıdışını təmin etməklə yanaşı, regionda iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafı təmin etməkdir. Proqram çərçivəsində “Ağıllı kənd” layihələri həyata keçirilmiş, infrastrukturun bərpası və yaşıl texnologiyaların tətbiqi ilə dayanıqlı inkişaf üçün möhkəm zəmin yaradılmışdır. Gender bərabərliyinə xüsusi diqqət yetirilərək, məcburi köçkün qadınların iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi və onların əmək bazarında iştirakının artırılması məqsədilə layihələr həyata keçirilir. Bundan əlavə, proqram regionda təhsil, mədəniyyət və sağlamlıq infrastrukturlarının qurulması ilə sosial inklüzivliyə töhfə verir. Tarixi və mədəni irsin bərpası ilə Qarabağın cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün ortaq bir dəyər kimi formalaşmasına şərait yaradılır. Bu yanaşma, yalnız ərazilərin fiziki bərpasını deyil, həm də Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf hədəflərinə uyğun olaraq sosial ədaləti və bərabərliyi gücləndirir.

Tədqiqatın “**Nəticə**” hissəsində isə aparılmış təhlillərin nəticələri göstərilir. Müəllifin gəldiyi nəticələrə əsasən, Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət inklüziv və davamlı inkişafın təmin olunmasında mühüm uğurlara nail olduğunu göstərir. Dövlətin məqsədyönlü strategiyaları qeyri-neft sektorunun inkişafına, innovativ texnologiyaların tətbiqinə, e-hökumət platformalarının qurulmasına və işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidənqurulmasına yönəlib. Beynəlxalq təşəbbüslər çərçivəsində, xüsusilə COP29 kimi tədbirlər vasitəsilə, Azərbaycan qlobal səviyyədə ekoloji liderlik nümayiş etdirərək yaşıl enerji layihələrinə və iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizəyə töhfə vermişdir. “Böyük Qayıdış” proqramı ölkənin dayanıqlı və sosial ədalətli inkişaf istiqamətindəki öhdəliyini təsdiqləyir. Azərbaycanın

inklüziv inkişaf sahəsində əldə etdiyi uğurlar həyata keçirilmiş davamlı və innovativ dövlət siyasətinin birbaşa nəticəsidir.

Müəllif həmçinin tədqiqatın nəticələrinə əsasən tövsiyələr verir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidənqurulmasında davamlı inkişaf strategiyasına əsaslanan "smart" texnologiyaların tətbiqi prioritet olmalıdır. Eyni zamanda, 2030-cu ildən sonra post-DİM məqsədlərinə hazırlaşmaq üçün ölkənin elmi tədqiqat potensialı səfərbər edilməli və bu istiqamətdə strateji planlaşdırma aparılmalıdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində dərc edilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyasının təhlili // Tarix və onun problemləri: Nəzəri-elmi metodiki jurnal. – 2019. – №4. – s. 177-183.
2. Davamlı inkişaf konsepsiyasının formalaşması prosesinin xüsusiyyətləri // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. – 2020. – №1.
3. Azerbaijan Theoretical and political conditions of sustainable development strategy in the context of globalization on the example of the Republic of Azerbaijan // IX Международная научная конференция Кавказ: история региона, история исследований. – 2020, 3-4 декабря.
4. Comparative Analysis of Weak and Strong Sustainable Development Models // Сборник научных трудов. – 2020. – №1(33). – Тбилиси.
5. Azərbaycanda neft və qaz sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafını şərtləndirən amillər // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Mingəçevir Dövlət Universiteti: Davamlı inkişaf strategiyası: qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər I Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – 2021, 10-11 dekabr. – II cild.
6. Davamlı inkişafın başlıca modelləri // Baku Engineering University International Scientific and Practical Conference. – 2021, 24-25 dekabr.
7. Davamlı inkişaf konsepsiyasının formalaşmasının siyasi, iqtisadi və humanitar şərtləri. (ARPYDIA) // İnformasiya cəmiyyətində

- iqtisadiyyatın davamlı inkişaf problemləri beynəlxalq elmi konfransı. – 2021, 16-17 dekabr. – №10.
8. Weak and strong sustainable development models analysis // Przegląd Europejski. – 2021. – №4. – s. 211-217.
 9. Zəif və güclü davamlı innovasiya modelləri // Tarix və onun problemləri: Nəzəri-elmi metodiki jurnal. – 2021. – №4. – s. 208-213.
 10. Davamlı inkişafın təmin edilməsinə qlobal risklərin təsiri // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. – 2021. – №3(75).
 11. Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsində innovativ texnologiyaların tətbiqi // Qafqazşünaslıq: elmi-nəzəri jurnal. – 2022. – №1(3). – s. 31-39.
 12. Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafı (konseptual və praktiki inkişaf kontekstində) // Tarix və onun problemləri: Nəzəri-elmi metodiki jurnal. – 2023. – №3.

Dissertasiyanın müdafiəsi "30" yanvar 2025-ci il tarixində saat "1330"-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 2.30 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı ş., Lermontov küç., 74

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "28" dekabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.12.2024
Kağızın formatı: A5
Həcm: 40.302
Tiraj: 80